Хапха

Пуҫтарать уй хапхи юплĕ-юплĕ ҫулсен юхăмне, тăвăнтарать, пĕрлештерет вĕсене вăл хăйĕн умĕнче, унтан ирĕке кăларса пĕрхĕнтерет урамсене, тăкăрлăксене, хапха умĕсене.

Мухтаннă пек хăй вăйĕпе, палăртман савăнăҫпа куҫлать уй хапхи ҫулсен юхăмне: чăмăртать, пăвать, унтан каллех сарать юхăм, юхăм...

Ҫĕнĕ-ха вăл юман юпасем... Лараҫҫĕ тĕреклĕ, хускалас пек мар. Икĕ юпа, юпа тăрринче кашта, айккисенче вĕрлĕк карта; те кăҫал ҫеҫ юсанă: пĕри те ӳкмен... Хапхаран кĕрсен пуҫланать икĕ урам: Чиркӳ касси -хитре, тимĕр витнĕ ҫуртсем, кирпĕч кладовойсем, тĕрлĕ хапхасем курăнаҫҫĕ унта. Ҫулĕ те унта, хапхаран тухсан, такăртăрах, якарах... Сулахай енче - хире перĕнсех пуҫланать - Йĕмсĕр касă. Ахалех йĕмсĕр темĕн пуль касҫине те. Унта лутра пĕчĕк пӳртсем, чăх йăви пек хуралтăсем, тайлăк-тайлăк хапхасем... Ҫулĕ те, унта пăрăнса кĕрекенни, якалман та, ҫеремне те таптаман. Сахал ҫын ҫӳрет вăл ҫулпала. Ҫӳрессе те халь кăна ҫӳре пуҫларĕҫ-ха. Пуринчен ытла ҫӳреҫҫĕ "колхозсем"; вĕсен вити ҫав урам вĕҫĕнче. Ĕлĕксенче ҫав касра пурăнакан "йĕмсĕр" чухăнсемте ҫаврăнăҫ туса та пулин, Чиркӳ кассине кайса, тăкăрлăкпа хăйсен килĕсене кĕретчĕҫ.

Ҫавсене тата ыттисене те, нумай ҫын, тĕрлĕ сăн курать уй хапхи кун каҫиччен. Курать вăл хăш чухне телейлĕ этем: хирти ĕҫне пĕтерсе савăнса таврăнакана. Йăпатса ун чух кĕртет вăл тутлă ĕмĕт. Ҫăмăл шухăш этемĕн ун чух вĕҫет - кайăк тейĕн; йăпăртатать, савать, иртет хăвăрт, сисĕнкĕсĕр... Сĕтеклĕ канăҫ, ырă ывăну туять ун чухне этем. Паллă мар савăнăҫ, тĕтреллĕ хĕпĕртӳ хуллен хăпарать кăкăрта, сарăлать шăнăр тăрăх, ҫемҫетет ывăннă ӳт-тире. Пурте йăпатать ун чухне: кил канăҫĕ, кĕтнĕ апат сĕтекĕ, пуҫ ҫинчен кайнă ĕҫ, ҫамрăк арăм ăшă сăмахĕ... Пурте ырă, пурте ҫăмăл... Ун пеккисене сахал ĕнтĕ курать уй хапхи. Пĕр колхоз, колхоз шавлă йышĕ ҫеҫ халь кĕрет хапхаран савăнăҫлă. Вĕҫĕмсĕр кулу, шӳт сăмах, хуйхăсăр шухăш, паллă ĕмĕт

курать хапха колхоз йышӗ кӗнӗ чух.

Ыттисем, пӗчченлисем, хапхи витӗр тухаҫҫӗ-кӗреҫҫӗ... Пӗрин пичӗ ҫинче те ҫук лăпкă шухăш. Пурин пуҫне те хӗснӗ йăвăр шухăш: пуҫӗнче те, куран, сӳтӗлет хуллен вӗҫсӗр шухăш тӗвви.

* * *

...Катаран хапха еннелле кусать урапа. Тăсăлать хыҫҫăн шерепеллӗ тусан; пӗтӗрӗнсе, явăнса шăвать вăл ҫӗлен пек таҫта инҫетре, айлăм хыҫӗнче хӳрине ҫухатса.

Ҫатăртататать урапа, тăсать ҫак ҫул пекех вӗҫсӗр сăрăлтатакан, чуна ҫупăрлакан кӗвве. Тӗнӗл ҫухăрать хăврăлса (тикӗт тивмен), ӳречепе кӳпчек, ҫынна ҫиекен икӗ арăм пек, ҫухăраҫҫӗ калама ҫук йăлăхтарса, тӗмсӗлекен, тарăхакан ăша тăвăрлатса. Те урапа кӗрлесе тӗлӗртнипе (йăвăр, йăвăр, чее ыйхă!), те ланчашка шухăш арканнипе ҫамрăк хуҫапа ватă лаша пуҫсене лаштах уснă.

Ҫӳлте, тӳпере, йăваланаҫҫӗ лăпсăркка пӗлӗтсем. Чăн тӳпине ҫитсен, вӗсем кӗпӗрленсе тăрсан, ҫӗре сăнанă пек., пӗр тапхăр чарăнаҫҫӗ; унтан шурă кăпăш-кăпăш чăмăрккасем евӗр кусса ансан ирӗлеҫҫӗ ерипен таткаланса, пӗчӗккӗн тӗпренеҫҫӗ.

Анакан хӗвелӗн хăнчăр куҫӗ тăрăхласа пăхать вӗсем шунине. Пӗлӗтсем ун ҫутипе шăранса, ӳкме мел шыранă пек, явăнса ҫӳреҫҫӗ ҫӗр тăрăх; хăш чух капланса шур ункăпа ҫыхаҫҫӗ хире, хăш чух шӗвелсе сӗт хăйми пек чӗтренеҫҫӗ ҫӳлте.

Хӗвеланăҫ енчен тапхăр-тапхăр ҫӗкленет ҫепӗҫ сил, таять уйра ларакан тăлăх йывăҫсене, варкăштарать хыт суха ҫинчи мăянсене, армутисене... Унтан тытăнаҫҫӗ хӗвӗшме пӗлӗтсем, хӗвӗшеҫҫӗ мăнкăмăллăн, ҫӗре курмасăр, палламасăр.

Кăмăлсăрланать ăна курса ҫӗр пичӗ те... Ахăртнех, кӗтет вăл ырлăхне: ҫумăр, нӳр... Кӗтет тилмӗрсе, йăлăнса, анчах кӗтни кăлăхах. Ăна астумаҫҫӗ ҫăмăлкка пӗлӗтсем. Юхаҫҫӗ, юхаҫҫӗ таҫта.., пӗр хӗвел ҫеҫ тӗлленӗ ҫӗр питне: шăрататать ăна

хĕрӳ çутипе. Шăрăх, тăкăс, сухăрлă... Кирек ăçта та: пĕлĕтре те, çĕрте те - сисĕнет туртăнса хиврĕлни, теме хатĕрленни; темле йывăр, сасăсăр кĕрешӳ. Ахăртнех, мĕн те пулсан пулмалла: е çăмăр, е пăр.

* * *

Çав пĕлĕтсем пекех çаплах тăкăс, çаплах йывăррăн хĕвĕшеççĕ Пракки пуçĕнче пăтăрмахлă шухăшсем. Хĕвĕшеççĕ пĕр татти-сыпписĕр, пуçа ыраттарса, кăкăра тăвăнтарса. Лаши ун тахçанах хуçи пуррине манна: пырать хăй мехелĕпе, аран-аран урисене хускатса. Те унăн та хăйĕн шухăшĕсем пур, те сиснĕ вăл хуçи шухăшне, çавăнпа чăрмантарасшăн мар.

Шухăш çине шухăш пусать Праккине, шухăшсем те мар, темле сыпăклă мĕлкесем - иртнин касăкĕсем, хальхин татăкĕсем — таçтан сиксе тухса уçăлаççĕ йăмăх кăвак хуппи пек.

Шухăш çине шухăш пусать Праккине, шухăшсем лапчăтаççĕ, пăчăр-татаççĕ пĕр-пĕрне: хăш чух сисмесĕрех çăварĕнчен тухать тăхлан тумламĕ пек йывăр сăмах:

– Мĕнле? Мĕн тăвас-ха? Мĕн?..

Те çул сиктерми силлет, пăсать шухăш йĕркине, те çитет вĕçĕ пĕр-пĕр шиклĕ тĕле (пăрăнасшăн унтан çаврăнса), темшĕн, анчах çухалать вĕçĕ пуçра; халь тухнă сăмах та янрать урăх çын сăмахĕ пек, янрать таçта аякра.

Кусать урапа сиктерсе. Вĕçĕмсĕр тăсăлать тусанлă çул. Пĕр йăмăхмасăр пăхать сар хĕвел, ним астумасăр сăнать куç таврана.

Юлать тĕм, татах тĕм, мăян, хытхура... Куç тĕлне çавсем çеç лекеççĕ. Армути. Суптăркана аскăн япала: хăй пĕвĕнчен вăтанать. Акă таять вăл пуçне, илĕртет аскăн арăм пекех...

Мĕншĕн сăнать-ха куç? Акă сарлака армути, тĕпĕнченех турат... Пурĕпĕрех

тепре иртнĕ чух паллас çук вĕт пĕрне те...

Пракки юри пĕрне сăнаса, çаврăнса ăсатсах ярать, куç тепĕр теме тĕл пуличченех. Вăл та иртет, унтан - тепри... Асне илесшĕн юриех малтанхине: "Мĕнлеччĕ-ха?" Çук. Пăтранса каять куç умĕнчипе.

– Е-е-е... Мĕн чухлĕ курнă вĕсене паян, ĕнер, кăçал, пĕлтĕр, ĕлĕк, урăх çĕрсенче... Пĕрне те пулсан астăватăн-и-ха?

Урапа куссипе кусать Пракки шухăшĕ. Такăнса, вылянса кусать каялла, иртнĕ йĕрпеле. Кусать, пуç - ун лаши; чĕре - ун çулĕ.

...Акă инçетри хир... Унта та кунти пекех măянсем, армутисемччĕ... Аякра вăрман... Куç умĕнче хĕрлĕ çыран. Çўллĕ вăл, çўллĕ. Çĕлĕк ўкмелле. Темле курăк сырăннă чăнкă çырана (мĕнле вара ўсет-ха çара тăм çинче?). Тĕпĕнче пĕр мăян, йĕнĕ çын пек, чикнĕ пуçне, хуçăлнă... Турачĕ çинчен сăтăрăлнă çулçи, астăвать: çыпçăннăччĕ вăл этем вилли çине.

Вилĕ выртать чикеленме пикеннĕ пек. Урисем çўлте – çырана перĕннĕ; аллисем хыçалта, вĕсене хытă туртса çыхнă.

Астăвать Пракки. Ах, епле вăл лайăх астăвать. Урисем çара... Çара мар - тирсĕр, çутă хĕрлĕ аш... Хытнă, куштăрканă. Чĕркуççи сыппине, туна сыппине, пўрнисен сыппине - пурне те сыпăланă, силленсе тăраççĕ. Пуçне чĕркенĕ... Ах, епле вăл лайăх астăвать... Чĕркенине чĕтрекен аллисем ун салтрĕç. Салтсан...

Пракки шăлне çыртрĕ. Шăнăр пит-куçа ыраттарса туртрĕ. Витре пăрлă шыв чĕтретрĕ çурăма, хаяррăн çўçентерчĕ.

– Н-н-на. Атя... Ут, - хăвалать вăл сасартăк лашине. Пăрас килет, куçарас, татас килет сивлек шухăша. Манас килет,

– Атя, ут. Ак çитетпĕр киле... Арăм унта... кĕтет. Пĕчĕк Лисук "атте килет" тесе чўречерен пахать пуль.

Çук çав. Акă, акă юри кўртнĕ шухăш тĕссĕрленет, сирĕлет. Татăлман астăву пахмăтланса, сĕкĕнсе чупать малалла. Кўрет куç умне çĕнĕрен çĕнĕ тĕслĕхсем,

çĕнĕрен çĕнĕ сăнлăхсем. Чарма çук-çке, чарма çук.

Акă тискер виле, татăлнă сыпă, сӳннĕ ӳт... Акă çывăх, çывăх. Вăл умра пекех. Халь куран ĕç пекех.

Астăвать Пракки. Ах, епле лайăх астăвать. Çӳçне сӳнĕ виленне; йăлтăртатать шакла пуç тӳпинче юнлă хура шăтăк. Елпĕрсе кайнă, çумне хытнă авкаланса сарă çӳç пĕрчи. Çамки çинче, шăмă курăнакан çамки çинче, çутăлать персе кӳртнĕ хĕрлĕ çăлтăр. Ун йĕри-тавра пăчăртатса тухнă сарă япала: те миме, те юн? Йăлтăрать вăл тискер, йăлтăрать вăл хаяр, йăлтăрать юнлă ӳт хушшинче юн кĕтсе йăлтранă пекех.

Кусать урапа сиктерсе, силлесе... Тумхах. Шакăлт! сикет урапа, чăрк! тăвать тĕнĕл. Тумхах - шухăш та татăлчĕ. Татăлчĕ астуни, вупăр пуснă хыççăнхи пекех йывăр чул хăвăрчĕ пуç çине. Ăш урлă, чĕре витĕр, пĕтĕм ӳт тăрăх сăрăлтатса иртрĕ кичем именӳ: пăрлă сивĕ çапрĕ кăкăра; сивĕ тар пăчăртатса тухрĕ çурăмран.

– ...Кам вĕлернĕ? Мĕншĕн вĕлернĕ? Мĕншĕн хĕрлĕ çăлтăр? Мĕншĕн сӳнĕ тир? - ыйтнă Пракки, астăвать, ыйтнă вăл хĕвелтен, иртсе каякан çилтен... Çук. Никам та ун чух каласа парайман. Сил çаплах уланă, хĕвелĕ те çаплах хĕртнĕ. Пурте вĕсем тертленсе вилнĕ ятсăр çынна манна. Мĕншĕн тискерлĕх? Е этем тискер кайăкран та.хăрушă-и? Тискер кайăк вĕт апла тăвас çук. - Çапла ыйтнă, астăвать Пракки, лăпкă тĕнчерен. Темшĕн шел те пулман салтака. Вăл вилнĕ. Пысăк асаппа-и, пĕчĕк тертпе-и? - пурпĕрех пĕр вĕç. Çук. Урăххи. Çӳçентернĕ çын çавна тума пултарни, чĕтретнĕ чикĕсĕр тискерлĕх.

Акă татах армути... Акă татах мăян... Иртеççĕ, иртеççĕ вĕсем вĕçĕмсĕр... Лешне, паçăрхине, астăвас çук вĕт пурпĕрех. Лешĕ, çыран хĕрринчи, мĕншĕн асран каймасть-ха?

Хĕвел чылай аннă. Тӳпери пĕлĕт, хурланнă хĕр куçĕ пек, тĕксĕмленчĕ хуллен, хуллен. Антарчĕ куç харшине вăтантарнă хĕр, çĕнĕ çын пек, вăрттăн çеç куç хӳрипе пăхать. Аякри вăрман та чарăнчĕ шавлама, çил те кĕчĕ йăвине. Пурте тăп пулчĕç. Хĕвел анас умĕн çеç çакăн пек вăхăт пулать.

Çул пăрăнчĕ. Тарăн вара кĕрет. Ав лăпсăркка хурама, çирĕклĕх... Ун

хушшинче шăнкăртатать пĕчĕк çырма... Хăяхлăх. Ак ку вĕт хамăр ял хирĕ. Часах акă кил, ăшă пӳрт, яшка... Лисук акă чупса тухать урама. Леш вилли вĕт вăл Çĕпĕрте 18-мĕш çулта Колчакпа çапăçнă чухне пулнă.

...Пĕлнĕ кайран, çывăхри ялта каласа панă: пĕр хĕрлĕ салтака илнĕ пулнă тыткăна хусахсем; хĕненĕ, тирне сӳнĕ чĕрĕллех, сыпписене каснă çухăрнă çĕртех, куçне чиксе шăтарнă сивĕ штыкпа; унтан суранлă, тирсĕр çамкана шăтăк туса хĕрлĕ çăлтăр çапса кӳртнĕ, вара ун пуçне табак хутаççи тăхăнтарса (ун чухне вилмен-ха вăл!), ăна çӳллĕ ту çинчен тĕртсе янă. Асапланнă мĕскĕн табакпа чыхăнса, вăлах тата каснă пуль суранлă ӳте. Мĕскĕн хĕрлĕ салтак. Тен, вăл чăвашах пулнă-тăр. Тен, унăн савни пур-тăр ялта. Мĕн калĕччĕ-ши вăл ăна курнă пулсан?

Ăнланнă вара Пракки. Ăнланнă этем тискерлĕхне. Класс кĕрешĕвĕ тенине тин чĕрепе туйма пуçланă. Пракки тин кура пуçланă класс тăшманне: ун ĕмĕтне, шанчăкне, шухăшне. Çавăнпа пуль халь те, тăп пынă çĕртех, сасартăк вĕçерĕнет çăвартан:

– Çапла пирĕн пеккисене.

Хир, çул, мăян. Каллех хир, каллех çул, каллех мăян... Халь армутисем те таçта çухалчĕç. Йывăç та çук. Инçетре çеç сӳнекен хĕвел ыталать çĕр питне юлашки хĕрӳпе. Сарăлать тĕнчене çемçе, чечен хурлăх. Чечен çутăпа çемçелет тара сывлăш та, кăвак хир те, тĕксĕм вăрман та... Уçăрах илтĕнет шăрчăк сасси.

Ăшăнса сӳтĕлет çăмха - иртнĕ пурнăç. Пăркаланса, пăтранса, тин уçăлан çырма пек, пĕрре чакса, тепре иртсе юхать шухăш юхăмĕ: астăвăнать иртни.

Астăвăнать каллех ютри çĕршыв. Вăрман. Çӳллĕ-çӳллĕ яштака йывăççем. Кӳлĕ. Пысăк, таран, тара... Тулли куç пек. Çеçенхирсем. Ăс пекех сарлака, тĕнче пекех чикĕсĕр, тинĕс пекех яка...

Акă вăл ыткăнать мала. Ыткăнмасть - чăмать, çиле çурать. Пĕлместĕн: те утна хистетĕн, те ху вĕçетĕн. Ӳте туйми çăмăллăх. Пуçа çавăракан тивлек. Вăт пурнăçчĕ.

Астăвать Пракки. Пит лайăх астăвать. Акă ӳкнĕ офицер... вăрман, кӳлĕ

хĕрри. Халь те асра офицер пакунĕ: çутă, кĕмĕл укаллă... Йăлăнать, пуççапать, авкаланать çĕлен пек. Кĕтет хĕрхенӳ. Çук çав хĕрхенӳ. Астутарсах, аллине тăсса тăнă пекех, "çакă мана вĕлерекен" тенĕ пекех, куç умĕнче тăрать тирне сӳнĕ хĕрлĕ салтак. Епле итлес мар тăван сăмахне? Çук, хĕрхенмен вăл никама та..

Астăвать Пракки. Пит лайăх астăвать. Акă хурчăка пек хăвалать хусаха... Çеçенхир. Пĕр тем те çук. Çитет. Шăтарать, тилмĕрет пысăк шенкер куç. Йăлăнать: "Пар пурăнма!" Çук çав хĕрхенӳ. Астутарсах, аллине тăсса тăнă пекех, "эпĕ те йăлăнтăм, вĕсем итлемерĕç" тенĕ пекех, куç умĕнче вýртать куçне шăтарнă хĕрлĕ салтак. Çук. Хĕрхенмен никам та.

Астăвать Пракки. Пит лайăх астăвать. Нумай çĕрте: вăрманта, ялта, çеçенхирте, тусем хушшинче... - шеллемен вăл пĕр тăшмана та. Чăнах, пулатчĕ вăхăт: алсем çемçелетчĕç, иккĕленетчĕç... Çĕкленме пăрахатчĕç. Анчах çавăнтах аллине тăсса тăнă пекех: "Юлташăм, пире те вĕсем шеллемеççĕ!" - тенĕ пекех, куç умĕнче тăрать çамки çине çапса кӳртнĕ хĕрлĕ çăлтăрлă коммунар. Çук. Хĕрхенмен никама та...

* * *

Хир, çул, татах хир... Хутран-ситрен мăян. Хумханать ӳркенсе... Çул та хирĕççе авкаланать. Мĕншĕн-ха авкаланчăк? Тӳрĕрех кайма пултарман-шим ĕнтĕ?.. Çӳлте пĕлĕтсем çаплах мăраннăн йăваланаççĕ.

Çавăн пекех, пĕлĕтпе пĕлĕт хутшăннă пекех, ӳркенсе тăсăлаççĕ шухăш татăкĕсем.

Пăтранаççĕ, пĕрлешеççĕ... Каллех иртни, хальхи унтан - тĕтре.

-Мĕншĕн-хă ĕмĕтĕм лăпчăнчĕ, пусăрăнчĕ? Е чиккине çитрĕ-и? Е ванса, тĕпренсе чакрĕ-и калла? Ăçта ĕлĕкхи тутлă ĕмĕт, каç выртсан çывăриччен шухăшланă шухăш? Ăçта вĕсем? Ăçта тулли савăнăç? Сурăх путек тусан та пурччĕ савăнăç. Куç умĕнчех хурçă хытти çапрĕ тĕнчене, пăрăнчĕ пурнăç çулĕ. Пушанчĕ ăшчик, çухалчĕ тĕрек, çухалчĕ те, сасартăк лĕштĕртетрĕç аласем, çĕтрĕ ура вăйĕ.

Вăйлă, тискер, шăлакан тăманра çеçенхирте аташсан, çийĕнчен тата çуна турти хуçăлсан, улăштарма хатĕр пулмасан, ху вилес пек шăнсан - пĕр тапхăр

ларатăн ним тăва пĕлмесĕр, шухăшна чăмăртаймасăр, алла çĕклеймесĕр. Тăман вĕçтерет, юр куçа тулать, алăсем шăннă, хатĕр турта çук, турта пăявĕ те çук... Çавăн пекех - хуçăлчĕ пурнăç турти, кивĕ, пĕччен хуçалăхлă турта. Пĕчченлĕ ĕмĕт, çухалчĕ çул, капитализм енне илсе каякан çул, кăтартрĕç çĕнĕ çул, унпа вăхăтĕнче каймарăм, халĕ аташрăм. Умра - тăманлă самана, паллă мар тĕнче.

Сапаланчĕ шухăш, вĕт пăрçа пек сиккелесе, кусса. Чарак çукран чарăнмарĕ. Кусса кайрĕ анаталла. Унталла çăмăл кусма. Кĕрсе ӳкрĕ лачакана.

Епле йăвăр, пуша, тăвăр - кĕтнĕ шанчăк, ертекен ĕмĕт вĕçерĕнсен. Тата ытларах йăвăр — иккĕленсе тăрсан икĕ çул хушшинче...

* * *

Çул, хир, мăян... Вăрман хĕрри пĕтĕмпех хуралнă. Пĕлĕтсем пĕтĕмпех шĕвелсе пĕтнĕ. Хĕвел анать. Хытнă та пăхать вăл тем кĕтнĕ пек. Те юлашки хут çĕре пăхса юлас тет. Хĕвел анас умĕн çанталăк ытла та уçă: пурте унта паллă, пĕр япала та пытараймăн. Ытла та уçă-çке çанталăк. Мĕншĕн-ха этем уçă мар? Мĕншĕн-ха пытарать хăй шухăшне, кăмăлне, ĕмĕтне? Тĕлĕнмелле.

- Но-о. Атя. Час çитетпĕр. Лисук ниçта кайса кĕреймест-тĕр ĕнтĕ. — Пракки халь лăпланнă. Темĕскер татăлнă ăшра, лăштах кайнă; ăшри çанталăк та уяртнă. Шухăш та тăрăлнă.

Сарăлать умра колхоз хирĕ. Ял çывăх. Тин кăна çĕртме тунă, тăпри хура хăрăм пек. Лайăх-çке-ха ĕçленĕ. Начар ĕçлеççĕ теççĕ тет вăл тăпра çине пăхса. Сӳпĕлтетеççĕ çав Ивантей йышшисем. Мĕн-ха начар ĕçлемелли? Вĕсем те вĕт пирĕн пек çĕр ĕçлекенсем.

Таçта, тарн çĕрте, пуçăн пĕр тăвăр кĕтессинче, хăйĕнчен хăй шикленсе йăшăлтатрĕ хăюсăр шухăш.

–Колхоза кĕрсен... Мĕн-ха чарать мана?

Тĕтре - пуçра, куçра... хуллен сирĕлет. Шухăш тата пуçне çĕклерех парать:

–Чăнах кĕрсен. Кĕрсех пăрахсан?..

Куç умне килсе тăчĕ сасартăк паллă сăнлăх: Ивантей, - силе пытарăннă, калаçать. Ялти çынсем, - тĕлĕнерех, чухларах астăваççĕ, пăхаççĕ тем пулнă пек.

Колхоз пуҫлăхĕ ĕлĕкхи юлташ, - калаҫать мăнкăмăллăрах, вĕҫкĕнтерех: "пурĕпĕр вĕт кĕтĕн" имĕш,

Ҫавна курас килмест. Ҫавна курас килмест вĕт-ха.

Хĕвел анчĕ. Ҫапрĕ нӳрлĕ сивĕ сил. Канăҫĕнчĕ ӳт, пуҫ... Канăҫĕнчĕ чĕре те... Сасартăк йăмăх хĕрелсе уҫăлчĕҫ сăмахсем. Ĕлĕк вĕсене хăлха айккинчен ҫеҫ шутарса янă.

"...Ял пурнăҫĕ ытла та тискер, тĕксĕм, кичем... Пĕр тĕслĕ, пĕр майлă. Ҫиелте шăллăраххи... патмартăраххи. Пуянсем вĕсем, "ырă ҫынсем". Аялта - виҫесĕр тăрăшу, виҫеллĕ ĕмĕт... Виҫесĕр тăрăшу - паранкăпа ҫăкăршăн. Мĕншĕн айăплă аялтисем? Ҫук вăл. Ăҫта чăн телей? Ху майлă, ҫителĕклĕ пурăннинче. Анчах вĕт вăл сысналла. Епле чĕре ҫемҫе, сисĕмлĕ ҫын ыр курса пурăнтăр "ҫуклăх" ҫумĕнче. Кашни ҫыртăк вĕт аса илтерет выҫҫисене, мĕскĕнсене... Ҫавăнтах пĕтет, тĕтĕм пек ирĕлет хăвна ху ырлани, канлĕх пехилĕ, канăҫлăх тивлечĕ. Ҫавăнпа-тăр ҫав революционерсем пурнăҫне шеллемеҫҫĕ чухăн тĕнчишĕн. Кураҫҫĕ асапнехĕнне, мăшкăлне. Вĕсем тутă пулмĕччĕш-ши хăйсемшĕн ҫеҫ пурăнсан. Эпĕ вара мĕн-ха? Эпĕ мĕнле вырăнта? Ман мĕн шеллемелли пур?

Сĕм вăрманта аташсан савăнатăн тем пек кирлĕ ҫула тухсан: ҫул паллă - кĕтен тухасса ҫутă хĕвеллĕ ҫĕре. Этем мими те тĕплĕ шухăша ҫухатсан - сĕм вăрманах. Ҫăмăл, канас, - чăтлăхран тухнă пекех, -ĕмĕтлĕ йĕр ăнсăртран тупăнсан".

Ĕмĕтлĕ йĕр тупрĕ Пракки:

- Колхозсене ҫавăншăн тăваҫҫĕ те... Телейлĕ тĕнчешĕн. Епле-ха урăхла пулмалла?

Пракки сарчĕ кăкăрне. Уҫҫăн сывларĕ. Кăкăр ҫинчен чул йăванчĕ тейĕн. Тав тунă пек пулчĕ коммунистсене те:

–Вĕсем хăйсен ĕҫне тăваҫҫĕ. Тунă эпĕ пăраннă вăхăтра та. Мухтамалла вĕсене...

Ҫав самантрах ҫиҫĕм пек шăратса:

–Мĕншĕн хальччен кĕмен? Мĕншĕн хăранă? Мĕн кĕтсе тăнă? Ҫынсем тăрăшнине пăхса? Йывăрлăхсенче имĕш сан айăпу ҫук. Эсĕ айккинче. Тата -

ĕмĕтленмест-и кивви çаврăнасса. Ун чух вара...

Кусать урапа. Юлать тем, тата тем... Шалтăртатать урапа, халь ĕнтĕ шалтăртатать темле кăмăллă. Йăлăхтармасть. Çул вĕçĕ кукăр-макăр, шăтарать инçете.

Тр-р-р... кусать анаталла... Авăнса кĕрет. Чăнкă. Кĕпер-тĕр-ха, астуса илет Пракки. Кĕпер айккинче, çирĕклĕх ăшĕнче, шăхăрчĕ шăрчăк, тахăшне чĕнчĕ, унтан чĕтретрĕ сывлăша çăмăл, çепĕç сассипе. Ытла ырă-çке ывăннă шăмшакпа ăна итлеме.

– Кĕмелле. Кĕрес. Çитĕ. Ырă мар хама та... Йăлăнтарнă, пăхăнтаракан ача пек... Ырă мар, ырă анне умĕнче ырă мар пек.

Урапа хăпарать çӳле, сăрт çине. Тĕрмекленет лаша, ухать пуçне витĕмлĕ. Те вăй çитнине пĕлет.

–Эй, атя, атя. Ут... Ав колхозсем те таврăнаççĕ, - пуплешет вăл лашипе. Вăшт тилхепине туртать. - Сана та çапла хӳрӳне касса ярĕç, çилхӳне касĕç... Çӳрĕн вара.

Ах, пахан, пахан туйăнать лаша. Паха-çке лаша та, тăван, унсăр нумай пурăннă çыншăн. Кичем-çке-ха картара лаша кăмăрт-кăмăрт! тутарни илтĕнсен. Тунсăх ун чух лаша тулхăрни. Кăмăллă мар витере тислĕк шăрши пулмасан; ӳсĕртет вĕт вăл хуçана эрех пекех: килтерет килйыш илемне, систерет килйыш тулăхне.

–Эй, атя, ут. Эп сана.

Кăмăл сĕвĕрĕлчĕ каллех. Паçăр ĕненнине халь шанас килмест. Тепĕр хут шухăшлас та килмест. Ни кунталла, ни лерелле. Туртăм çук. Сулăну çук.

Килĕшнĕ-килĕшмен вăхăт. Тытăннă-тытăнман тапхăр. Пуша ăшчик... Тĕтреллĕ пуç... Асап вĕт вăл...

* * *

Пуçтарать уй хапхи юплĕ-юплĕ çулсен юхăмне, тăвăнтарать умĕнче, пĕрлештерет...

Нумай çынна, тĕрлĕ сăнна каç пулсан сăнать вăл хăрах куçĕпе. Ун витĕр

иртет çĕр тĕрлĕ çын, çĕр тĕрлĕ сасса тăнлать ун хăлхи.

Акă васкавлă ушкăн килет кĕрлесе. Юрă, кулă, паллă ĕмĕт, паллă пурнăç вĕсен сассинче. Паллагь уй хапхи: колхоз çемйи таврăнать. Çĕнĕ кĕвĕ янрать вĕсен шавĕнче - савăнăçлă кĕвĕ. Сăнать вăл, туять ĕмĕр сыппине; вăл чухлать çĕнелнĕ тĕсе.

–Эй, пăрăнăр... çул парăр. Пăрăнăр тенĕ...

Пăрănaççĕ пăтранчăклă, йĕркелĕхе çухатнă уйрăм хресченĕн уйрăм лашисем. Çул параççĕ. Колхоза. Тĕлĕнет уй хапхи. Курать вăл - хуçăлнă пурнăç йĕрки; çĕмрĕлнĕ никĕс. Пăрăнаççĕ ĕлĕк нихçан пăрăнман çынсем. Кĕтсе тăраççĕ кĕтме юратманнисем. Кĕтеç çав. Урапа шавĕ те вĕсен хăйăл-хăйăл, йĕрке çухатса йышне тупайман хăйăлти хур сасси пек.

Паллать уй хапхи Пракки лашине те. Усăннă çĕрелле ырхан пуçĕ; пĕкĕрĕлнĕ хуçи тем шухăшпа, тем çухатнă тĕрек шыранă пек йăлтăрать хура куçĕ.

– Пăрăнăр. Мĕншĕн-ха - "пăрăнăр"? - кулянать Пракки. - Мĕншĕн-ха кăшкăрать хушнă пек, хушма пултарнă пек? Чанах, вăй вĕсенче, куран. Сассисем те вĕтĕ. Пăх-ха эсĕ вĕсене... тĕнче тĕрекне пĕр вĕсем пĕлеççĕ тейĕн. Пурнăç хуçи вĕсем тейĕн.

Юхать те юхать халах пĕтĕрĕнсе. Иртет лаша, иртет урапа... Вĕлкĕшет çĕлĕк, карттус, сухал... Çăтать хапха колхоз ушкăнне.

– Шаларах пар, Ивантей пичче. Ăçта кĕрен? Çаклатан акă. Ил тенĕ лашуна, - кăшкăрать тахши колхоз ушкăнĕнчен. Çавăнтах, Пракки хы-çĕнчех, хăпа пĕлмен хурт пек сĕрлет. Ивантей măкăртатать йĕклентерсе, калăн, ырă мар, мука, пуклак япалана пăтратать Пракки ăшĕнче...

– Ăçта кĕрен? Кĕтсе тăр вĕсене... Утланнă çын лаши çине те "кĕтсе тăр". Пĕтерчĕç ĕнтĕ Тимук лашине, мĕн тĕрлĕ маттурччĕ, самăрччĕ... Пăх-ха, Пракки хăта, ураписем, ураписем. Хăйсем çапах çухăраççĕ: "тăватпăр... çĕнĕ тĕнче тăватпăр". Тăваççĕ... Пăсса пултăр. Халăхăн нумай-ха унта. Çитĕ-ха вăхăт та... Унччен ĕнтĕ çав... Тирĕсемпе, юнĕсемпе тўлеттерĕпĕр. Çитĕ-ха вăл та... Çаплах çитет вăл.

Темĕскер татăлчĕ Пракки ăшĕнче. Хытă, кару, хиври япала çапрĕ пите, питĕрчĕ кăкăра, пăврĕ мая... Ăшра мĕнпурĕ чарăнчĕ. Чĕре пăрахрĕ тапма: шала кайрĕ йăвăр, сасăсăр таппи; пăтранса, пăлханса тухакан вĕри сывлăш тăвăнчĕ; улталакан, йăпатакан, аташтаракан шухăш чарăнчĕ.

Çаврăнса пăхрĕ Пракки... Çиçĕм çилли, арăслан хаярлăхĕ, кашкăр тискерлĕхĕ Ивантей сăнĕнче. Пракки хăй те именчĕ. Сасартăк ăс вĕçрĕ инçете. Çĕпĕре.

Çакăн сăнлă пулнă пуль хĕрлĕ салтака вĕлернĕ хусахсем. Татах куç умне килсе тăчĕ хăрушă вилĕм: юнлă хура шăтăк пуç тӳпинче, персе кӳртнĕ хĕрлĕ çăлтăр çамки çинче.

– Мĕншĕн тискерлĕх? Е этем тискер кайăкран та хăрушă-и? - Çук. Ыйтман халь Пракки апла. Тин ăнланнă вăл тискерлĕх мĕнне... Ăçтан килнине. Çук. Халь вăл апла ыйтас çук. Çавăнпа унăн аллисем чăмăртанчĕç, çăвар уçăлчĕ.

–Ан кăшкăр пит. Кулак. Хăвăн юнна малтан ĕçĕпĕр. ...Çавăнтах çывăх, тарават, юррăн туйăнчĕ иртекен ушкăн, хӳрине каснă лаша, çĕмрĕк урапа, хыçалти этем: йӳле пилĕк, уттисем çирĕп, калаçать юлташпа тем çинчен.

–Тăван! Тăванăм!.. Эсĕ, мĕн, тăван вĕт, - çитсе çав этеме ыталас килчĕ Праккин. - Пире революци хăйматлăх туре, куçне сивĕ штыкпа шăтарнă салтак пире: "Ĕçе вĕçне çитĕрĕр, тĕп тăвăр тăшмана", - тесе юнĕпе кăшкăрчĕ... Тăкнă, тăкăннă юн çыхнă пире... Мĕншĕн-ха астумастăр, курмастăр мана? Мана мĕншĕн кулак хӳри тетĕр? Хăçан пултăм-ши кулак хӳри?.. Эй, пулнă та-и? Пулнă-и кĕтмен çĕртенех, пулас килмесĕр. Çук. Çук... Эпĕ манман хĕрлĕ салтака. Манман ун самки çине персе кĕртнĕ çăлтăра. Эпĕ сирĕнпе. Татах çапăçăпăр-ха. Вăрçăра çĕнтертĕмĕр. Кулака кăкланă чух та çĕнтерĕпĕр. Ытла та ырă-çке. Шăнсан ăшă пӳрте лекнĕ пек, çăмăлланчĕ шăлтах, çемçелчĕ чĕре. Ăшра темле вăй, илĕртекен, хистекен хăват, тĕкĕлесех хăвалать. Пуç çаврăнчĕ темле телейпе. Халь ак, халь тем тума хатĕр. Чупса кĕме хатĕр правление. Ыталаса, чуптуса: "Çырăр колхоза, çырăр!" - теме хатĕр.

Лаши тахçанах сиснĕ хуçи манăçнине. Колхоз иртсе пĕтсессĕнех, вĕсен

хыççăнах, пуçне сулласа утрĕ. Пракки туртрĕ лашине:

–Атя. Атя. Тĕрĕс... Яра пар вĕсем хыççăн. Колхозник вĕт ĕнтĕ эпир те. Эсĕ те колхозник. Çĕнĕ колхозник пулан ĕнтĕ.

Сасă янрать йăпанса, кĕтнĕ телей тин çитнĕ пек. Хăвна ху килĕшнĕ чухне çеç, ăшра тăвăл пулмасан кăна - хăвăнпа çапла суйланатăн.

Тăнларĕ сасса уй хапхи. Палларĕ иртекен çынна. Савса, йăпатса хапăл турĕ уй хапхи...

Телейлĕ Пракки хапхаран иртрĕ. Хапхаран кĕрсен пуçланать икĕ урам: пĕри – Чиркӳ касси, пуян çуртсем курăнаççĕ унта. Çулĕ те унталла якарах; тепри Йĕмсĕр касă, чухăн çуртсем тăсăлнă унта. Çулĕ те унта çеремлĕ. Каймарĕ Пракки паян Чиркӳ кассипе. Яланах çавăнтан каяканччĕ. Унталла сулăннă лашине васкаса туртрĕ.

–Атя, ăçтан каян? Тӳрĕрен каймасăр... Атя... Но!..

...Тĕттĕм пулчĕ... Тĕл-тĕл йăлтăртатрĕç хăйă çутисем. Кăчăк туртрĕç ăшшăн-ăшшăн... Аташнă çынна тăмантан туртнă пекех. Час акă кил. Веç, леш хăй çути-тĕр-ха. Киле çитсен арăмă калăп. Ыран правлени. Тепĕр кун ĕç. Пĕрлехи ĕç. Татах çитет хĕрӳ вăхăт... Вăрçă чухнехи пекех...

Лаша тăкăрлăкран пăрăнчĕ. Кил хăйçутийĕ уççăнах палăрчĕ.

1933

Эллиев, Е. Хапха : [калав] / Е. Эллиев // Чăваш сăмахлăхĕ : 10-мĕш класăн вĕренӳпе вулав кĕнеки / Н. Г. Иванова, В. П. Никитин, С. С. Самсонова пухса хатĕрленĕ. – Шупашкар, 1996. – II пай. – С. 232-241.